

Orosz István

Emlékek apámról I.

Apám jegyzeteit lapozom. Naplók, visszaemlékezések, levelek. Négy éve halt meg, de még mindig tapintatlanságnak érzem a behatolást az írások személyes szférájába. Feszélyez, hogy átlépve egy határvonalat, olyan közel kerülök hozzá, ahová életében sem szívesen engedett. Vagy talán engedett volna, csak röstellte a kitarulkozást? Ritkán mutatta meg az érzelmeit, ahogy idősödött, egyre kevésbé. Pedig akár felhatalmazásnak is vélhetnék néhány mondatot. *„Miért írom ezeket a jegyzeteket? Azért-e, hogy később elolvassam? Nincs kedvem hozzá. Talán időm sem lesz rá. Gyermekeimet, unokáimat majd érdekelni fogja? Én szívesen olvasnám apám, nagyapám naplójegyzeteit.”* Nekem, a kézírástól már elszokott olvasónak sem könnyű kislabizálni a sorokat (még ha némely betűalakban, kötésben, dőlő ékezetben saját írásképekre ismerem, akkor sem), megy-e vajon az unokáknak, vagy a dédunokának (róla, hamarosan hároméves lesz, még nem is tudhatott), hajlandó lesz-e valamelyik venni a fáradtságot, hogy kéziratot böngésszen? *„Gyakori képzelgésemm, hogy csaknem negyven éve halott apám feltámad. Mit és hogyan mesélhetnék el neki, mi történt közben, hogyan élvezném ismerkedését mai életünkkel. Milyen szürke ez is így leírva, képzelgésemm színességéhez képest!”*

Apró, sőt az idő haladtával egyre apróbb betűkkel írt, könnyebb olvasni, ha lefényképezem és a képernyőn kétszeresre, háromszorosra nagyítom. Hosszú hezitálás után megkérek valakit a budakeszi könyvtárban, írja be gépbe a Memoár szövegét. A sokkal személyesebb Naplót egyelőre neki sem merem odaadni. Szerencsére Földházi Teréz hamar belejön, néhány hét alatt végez a majd' százoldalny kézirattal. Köszönet érte.

Rászáll egy bogár a világító képernyőre, nyitva az ablak, odakinn meleg este van, sétálni kezd a sorok között. Nem izgatják a bepattanó újabb betűk, a kurzor villogására rá sem hederít. Keskeny, fekete, páncélos bogár kajla, hosszú csáppal, másfél centi, legfőlőbb kettő. Ahogy átváltok a Google online bogárhatározójára, hirtelen elrepül.

Mi készítette rá, hogy megírja az életét és a visszaemlékezéssel párhuzamosan naplóírásba is fogjon? *„Minden kihullik a fejemből, régebbi dolgokra még emlékszem úgy-ahogy, az utolsó évekből alig maradt meg bennem valami, az is összefolyva egymás hegyén-hátán. Régóta készülök ezért naplót írni, nem tudom, lesz-e belőle valami, ... fordulóponton akartam elkezdni, június 18-án, utolsó iskolai ténykedésem, a negyedik bés érettségi utolsó napján.”* A fordulópont tehát, hogy 61 évesen nyugdíjba ment, de alighanem az üres füzetek is fontosak lehettek az elhatározásában. Hét darab

egyforma 20×14,5 cm-es négyzethálós és vonalas füzet, könyvecskének is mondhatnám a vastagságuk (100 lap), szögletesség formált gerincük és kemény viaszkos vászonhoz hasonló táblájuk miatt. A lapok hátoldalára is írt, többnyire kék golyóstollal, az írás olykor átüt a papíron, megnehezítve mindkét oldal olvasását. Az egyik füzet hátoldalán egy pecsétre bukkanok: *J. Janonio popieriaus fabrikas*. Egy kaunasi papírgyár terméke. A gyárat a litván költő, Julius Janonis után nevezték el. Rákeresek a neten: a litván proletariátus első költőjeként emlegetik, 1917-ben, 21 évesen, néhány hónappal Leninék forradalma előtt vonat alá ugrott. Egy füzet ára 42 kopejka. Valamelyik kárpátaljai útján, az utolsó napon vásárolhatta a megmaradt pénzért, vagy ajándékba kaphatta egy odaátról érkező ismeróstől, rokontól. Volt, aki villanyvarrógépet cipelt, volt, aki szamovárt hozott, volt, aki merülőforralót. A Szovjetunióban azt kellett venni, amit éppen árultak, nem azt, amire szükség volt. Ha valóban ő vásárolta a Janonis-féle füzeteket, talán már a Napló járt a fejében.

Visszalapozok az első bejegyzésekhez A személyes vonatkozások miatt nekem is könnyebb az eseményeket elhelyezni az időben. „Június 22-én Istvánéknál voltunk Anna Ida keresztelőjén. Magam jöttem haza, Anyuka Keszin maradt, Éva Szepezdre, Andi Szegedre ment.” Közben a fekete bogár is visszaszáll a monitorra, nem is vettem észre, hogy mikor. Tehát Kecskeméten van és egyedül, amikor elkezdi a Memoárt és a Naplót. Sokat panaszkodik mindkettőben a kényszerű magányosságára, de még többet arra, ha nem hagyják egyedül lenni.

Idemásolok egy meglepő szakaszt a *Le mie prigioni* című fejezetből, börtönbüntetése idejéből. Olyan, mintha elégedett, sőt boldog lenne benne: „Hosszú ideig egyedül voltam egy cellában. Nem volt olyan rossz, mint amilyennek a magányt festik. Jártam a cella egyik sarkából a másikig, verseket mondtam magamban, fölidéztam a múlt számos emlékét. Jólesett, hogy nem zavarnak közben. Délutánonként tíz percre, negyed órára kivittek egy szűk kis udvarra sétálni, itt is egyedül voltam.”

Azt írtam volna, boldog, na nem, a boldogság azért túlzás. Ez a szó a Naplótól és a Memoártól is idegen lenne. Beütöm azért a biztonság kedvéért a keresőbe, s magam is meglepődöm, mikor mégis felbukkan, igaz, csak egyetlen egyszer. 1945 nyara. „Május végén fölmentem a Collegiumba, alkalmi lovaskocsival, ilyen mindig akadt, a feketézők vitték az élelmet. A június nagy tanulásban telt, de közben dolgoztunk is a romeltakarításon, a Collegium cserepezésén, élünkön Kereszturyval; egyszer majdnem lecsúsztam a tetőről. Az alapvizsga július elején volt, görög érettségivel (Szemerényi Oszvald), német nyelvvizsgával (Thienemann) súlyosbítva. Huszti gyengének találta a latin írásbelimet, de a szóbelin az elsőnek vett Horatius-szöveg után elégedetten mondta: „Hiszen maga tud.” (Persze, előző évben Tomasz úrral Horatiust gyúrtuk a collegiumi órákon.) Végül dicséretet adott. Pais szokása szerint hosszan nyaggatott, végül megkérdezte, irodalomból kinél vizsgázom. Ha Horváth tanár úr megadja a kitűnőt, megadom én is – mondta végül. Horváth megadta, így kaptam magyarból kitűnőt. (Irodalomból és nyelvészetből közös jegyet kaptunk.) Boldog és büszke voltam eredményem miatt...”

Horváth Jánost én is sokat hallottam emlegetni, kedvenc tanára lehetett, de a „boldogságot” indokolhatta a felszabadulás, az újra kezdődő élet is. Igen, azt hiszem, inkább az volt az ok. A mérhetetlen szenvedés és az alig fölbecsülhető háborús veszteségek után hirtelen béke lett, és a túlélők megpróbálták, görcsös

erőfeszítéssel próbálták meg túltenni magukat az utolsó évek, hónapok rémségein. Boldogok akartak lenni bármi áron.

Az Eötvös Collegiumra szívesen gondolt vissza, legalábbis az emlékeimben úgy él, szeretettel idézte meg, s a Memoár Collegiumról szóló fejezetében is találok jóízű mondatokat. *„A tanárok is meg voltak elégedve a munkámmal ... a Collegium légköre jó volt ... Az ötödik volt a legszebb év a Coll.-ban... ”*

A Collegiumról írt emlékezés alatt a dátum 1987. szeptember 5. A Napló 2007. március 29-én kelt bejegyzésében árnyaltabb a kép. *„Megkaptam az Eötvös Collegiumról összeállított könyvet. 16 emlékezés, Kosárytól Domokos Mátyásig. Nem tetszik: tele van a szokásos dicsekvéssel. Az enyém nem csak szürkeségével és kapkodó szerkesztetlenségével rí ki a többiek közül, hanem azzal is, hogy nem rajong a Collegiumért. Visszatekintve: aligha tett rám életre szóló hatást. Az meg, hogy a collegisták kimagaslottak volna, aligha fogadható el. Pl. évfolyamtársaim közül Mohácsy Karcsit vagy Vargha Kálmánt miért kellene mögém (vagy Bornyi, Simó mögé) helyezni? Nem tudom, Deme, Fábrián, Niederhauser, Sárosi – többekkel együtt – miért maradt ki? Borossy András, Julow Viktor, Trócsányi Zsolt a Névmutatóban sem szerepel.”*

Nem szívelte az önfényezést (nem lehet könnyű így emlékiratot írni), és ahogy öregedett, egyre gyakrabban tette szóvá, ha másnál ilyesmit tapasztalt: *„Vasárnap itthon voltak Istvánék. Nem keltettek jó benyomást ... szerintem sikerei beképzeltté tették.”* (1993. szept. 28.) Ez én vagyok. Kihagyjam? Nem tehetem, hisz róla írok, s őt is jellemzi a mondat. Mutatja, mennyire megvetett minden fennhéjázást. Saját érdemeivel sosem hivalkodott, már-már tüntetően volt szerény. Ha nem tudott kitérni valami kitüntetés elől, mást küldött maga helyett. A Pesten átadottakat velem vetette át, a kecskemétiakat a húgommal.

Már idős volt, amikor fölhívták, Prima Primissima-díjat fog kapni. Én ugyan nem – csapta le sértetten a telefont. Őt ezek ne jutalmazták – fakadt ki. Ki emlékszik ma már, kik voltak akkor éppen az *ezek*? Mondd, miért kell mindenen megsértődnie? – duzzogott anyám, aki persze kiszámolta, mi mindenre lett volna elég a díjjal járó összeg. Amikor egy pénztáros rámosolygott – nem kell fizetnie, ön ma az ezredik vásárlónk –, dühösen hagyta ott, amit venni akart. Technokol Rapid volt? Vagy Piros Arany?

Írásaiból, még az alcímével önvallomást sejtető utolsóból is – *Kérdőjelek. Egy Katona-kutató töprengései* – szinte teljesen hiányzik a személyes szál. Vagy értelmezem önarcképként, amit Katona Józsefről ír? *Hol szótlán, komor, hol félszeg, hol talpraesetten szellemes?* A Katona-kortársak emlékei, az exhumálási dokumentumok és a grafológiai elemzés alapján eljut Jung lélektani tipológiájáig, s oly biztos kézzel mutat rá az introvertált típusjegyekre, mintha magának választana alteregót: *Zárkózott, nehezen kiismerhető, a kívülálló gorombának, megközelíthetetlennek és gögösnek nézi, gyakran megkeseredettnek is.*

Honnan is jutottam ide? *„...itthon voltak Istvánék...”* Röstelltem, de most is azok a részek keltik fel figyelmem, önkéntelenül azokat keresem, amelyek velem kapcsolatosak, vagy amelyekre én is emlékezhetem. Az első olyan emlékeim, amelyeket pontos dátummal is össze tudok kapcsolni, 1956-ból valók. 1956. október 24-én lettem ötéves. Születésnapomra egy doboz színes építőkockát kaptam. Bizonyára azonnal kipróbáltam, de csak egy néhány nappal később épült palotá-

ra emlékszem, meg persze az építkezés körülményeire. Az utca felől közeli dörrenések hallatszottak, anyámmal a belső szobában, egy sarokrekamién hasaltunk, apám a külső szoba ablakából leste az utcát. Nagysokára, amikor elcsöndesült a fegyverropogás és kimehettünk a fényre, készen állt a legcsodásabb építmény, amit valaha láttam. Színes tornyok, oszlopok, lépcsők tökéletes rendszere, amelyben mindegyik kockának pontos helye volt. Ma is fel tudom idézni mit gondoltam: ha az a hosszú bujdoslás, szőnyegen kuporgás volt mindennek az ára, és az ágyúörgés ijedelme, akkor is megérte. Azóta tudom, hogy a műalkotásoknak mindig van valami ellentételezése, nem ajándék, meg kell szenvedni értük. Aztán odakint a golyó lyuggatta házfalokban, kidólt kapukban, beomlott tetőkben máris elméletem igazolását láttam. Szüleim fojtott, izgatott beszélgetésére nem nagyon figyeltem, talán nem is értettem volna meg, így csak jóval később tudatosult bennem a másik összetevő, a transzcendens elem. A titokzatos, a megtervezhetetlen. Apám csak akkor, csak ott válhatott művésszé, a szememben az is maradt, noha soha többé nem játszott építőkövekkel. Megkeresem az emlékiratban a forradalom kezdetét, nincs szó a kockákról, de még a születésnapomról sem. Nem esik jól, de meg lehet érteni, egy forradalom kirobbanásával mégsem versenyezhetek.

„20-án fenn voltam Pesten a Katona József Színházban Németh László Galilei-jének bemutatóján. Katona Piroska szervezésében többen is fölmentünk. A bemutató hangulatát izzították a lengyel eseményekről érkező hírek. (Úgy képzelem, hogy ott Pesten vásárolta meg az ajándéknak szánt építőköveket is.) A 23-i pesti eseményekről csak 24-én reggel értesültünk a rádióból. Kecskeméten még nyugalom volt, tanítottunk is. A következő napokban volt némi lövöldözés, de nem tudtuk, ki lő, kire lő, miért lő. Úgy látszott akkor, Nagy Imre miniszterelnökségével, majd azzal, hogy Kádár került a párt élére, megoldódik a helyzet. Otthon ültünk, számba vettük élelmiszertartalékunkat, vártunk.”

A rádióra emlékszem legélesebben, ahogy az állomáskereső függőleges pálcikája föl-le futkos a zölden világító feliratok közt. Olvasni még nem tudok, de azt már tudom, hova kell tekerni a pálcát, ha sípolást, ha recsegést, meg ha magyar beszédet akarok hallani. A rádió abban a szobában van, ahol a kockavár épült, nem emlékszem, mi lett vele, ki és mikor bontotta le. Amikor apuért jönnek, már nem áll. Éjszaka van, a nyomozó kiemeli az ágyból, hogy a másik benézessen az ágyneműtartóba. Apu persze nincs a sezlonban, Csépan van, oda kell érte menni, el is indul az egyik autó. Onnan tudható, hogy megtalálták, hogy itthon, Kecskeméten, a Hargita utcában lekapcsolja házunkra világító reflektorát a GAZ.

Csépa, a szülőfalu, a menekülés helye, olykor a menekülés jelképe is. Nem csak az '57-es letartóztatást odázza el néhány órával a csépai szökés, az első behívókat is a csépai községházán teljesített munkaszolgálat örvéen ússza meg, aztán én is a képbe kerülök: *„54 nyara ... ekkor volt a nagy kecskeméti gyermekparalízis-járvány. Istvánt Csépara menekítettük.”*

A Memoár első, talán legbővebb fejezetének a címe Csépa. 1986 júliusa és decembere közt írta. Falu a Tiszazugban. Nagyközség. Talán az első apámmal kapcsolatos emlékeim is Cséparól valók, s alighanem az 54-es karantén időszakából. Nyár van, nagy levelű zöldségek burjánzanak a téglákból rakott járda mentén. A kerti csap nyitó kerekére egy zománcozott bádogbögére van kötözve,

hogy ne férjek hozzá. Ha tehetném, naphosszat a vízcsapot nyitogatnám. Apám Csépán született, második gyerek volt, mégis egyke, a nővérét elvitte a spanyolnátha. A katolikus temető hátsó szögletében van néhány református sír, ott fekszik Magdika, élt egy évet. Az apja, a nagyapám, középen, a nagykereszt mellett. A felirat szerint ny. főjegyző. Két évvel azelőtt halt meg, hogy megszülettem. Nagyanyám Csépán maradt, ahol otthon érezte magát, szinte mindenkit ismert, holott már asszonyként került oda. Beregből jöttek, egyetlen szóval elmondható, miért: Trianon. Azért Csépára mentek, mert nagyapámnak ott ajánlottak munkát. Helyettes főjegyző lett, majd 1922. április 8-án „egyhangú felkiáltással” választották meg főjegyzőnek. Ezt már egy másik lapról olvasom, amit könnyebb kibetűzni, mert írógéppel írta, az apja életrajzából. Tudom, szívesebben venné, ha inkább róla, a nagyapámról írnék, meg is teszem, idemásolok néhány sort, hiszen épp most van a századik évforduló, mindenki trianonozik köröttem, s ami nekem személyesen érdekes, az talán néhány kutató számára történelmi adalék lehet.

Szóval a nagyapapa, akit Orosz Istvánnak hívtak (apámat kivéve minden fölmenőm Orosz István volt, és szintén az ő kivételével mindnyájan görögkatolikusok), Mezőkaszonban született, de 1902-ben, amikor a munkácsi gimnáziumba beírták, már bizonyára Barkaszón laktak, mert Kaszonhoz a beregszászi gimnázium lett volna közelebb. Rossz tanuló, de kiváló tornász volt. Emlegette, hogy egy tornaversenyen egy barátjával bemutatott gyakorlatukat cirkuszba illő mutatványnak minősítették: egyikük a korlát egyik, másikuk a másik oldaláról indult el kézállásban, s középen megkerültek egymást. 1910-ben az érettségén latinból megbukott. (Ugye nem baj, apu, ha közbeszúrom, hogy a fiából – belőled – latin szakos tanár lett?) 1910–11-ben a Máramaros megyei Mojszénban (Majszinban?) volt jegyzőgyakornok, 1911–12-ben már érvényes érettségi bizonyítvány birtokában végezte el Budapesten a községi közigazgatási tanfolyamot. Utána helyettes segédjegyző Nagydobronyban, segédjegyző az Ugocsa megyei Fancsikán. A világháború kitérősekor az orosz harctérre került, s már az első csaták egyikében, Ravaruszkánál megsebesült (láblövés), az ausztriai Welsbe került kórházba ... később nem hívták be: a közigazgatásban nagyobb szükség volt rá. Előbb Fancsikán körjegyző, majd Magyarokmátyán vezető jegyző lett. A csehek bevonulása után, 1919 októberében letartóztatták, mert nagyobb nyilvánosság előtt azt hangoztatta, hogy a békeszerződés Ung, Bereg és Ugocsa megye déli részét, ezt a színmagyar területet nem szakíthatja el Magyarországtól. (Az ott vezető Szlovákiát Romániával összekötő vasútvonal miatt kapták meg a csehek!) Ungváron a vizsgálóbíró azzal fenyegette, hogy kivégezteti. Azt felelte, hogy nem teheti, mert most olvasta egy plakáton, hogy a csehszlovák köztársaságban eltörölték a halálbüntetést. Végül szülei falujába, Barkaszóra internálták azzal a meghagyással, hogy a falut csak a csendőrség engedélyével hagyhatja el. Erre is volt ellenvetése: Barkaszón nincs is csendőrség.

Hogy a lakhelyelhagyási tilalommal sújtott Orosz István karácsony táján mégis elhagyta Barkaszót, az már a családi legendárium alapján is tudható. Átgyalogolt Izsnyétére, azt hallotta ugyanis, hogy az ottani református papnak szép lányai vannak. Barkaszó légvonalban 6-7 kilométerre van Izsnyététől, de a földúton legalább 10. Úgy látszik, meggyógyult a lába. A szíve viszont odalett: azt mondta útitársának, a barkaszói tanítónak: *vagy Süttő Duci lesz a feleségem, vagy senki.* Ez a mondat apámnál is így van. Folytassa is ő: 1920 áprilisában a kaszonyi hegyen át

szökött Magyarországra. Nem lehetett nehéz, a csehek örültek neki, ha minél több magyar hagyja el az általuk megszállt területet. Arról már volt szó, hogy Csépan kapott munkát, azt meg, hogy Szombathelyen tartották az eljegyzésüket (valamikor 1921-ben), majd Izsnyétén az esküvőjüket (21 karácsonyan), csak azért írom, hátha egyszer sikerül valami szövevényes regény-háttérrel kieszelnem ehhez a hosszúkat lépő cikcakk szerelemhez. Barkaszó – Csépa – Debrecen – Szombathely – Izsnyéte. Ma sem lenne könnyű végigcikázni a sokszögön, amelynek a légátlója is legalább 600 km, de akkor, a szétszaggatott országban, a háború, a proletárdiktatúra, a román megszállás után, a vissza-visszahullámzó spanyolnátha közepette kaland lehetett a javából. Az atmoszféra adott, a részleteket nekem kell kitalálnom, mert már nem kérdezhetek meg senkit. 1922-ben megszületett Magdika, aki két év múlva lenne százéves, de a kettőt sem érte meg. *Egy több csecsemőt elvívó járványban 1923-ban halt meg* – írja apám, de nagymama, úgy emlékszem, a „spanyolt” emlegette. *Egyke maradtam* – teszi hozzá apu.

Itt vagyok a csépai temetőben, évente egyszer-kétszer lejövök, mostanában többször is, szétrágtá a sírbokrokat a puszpángmoly, újakat kell nevelni. Keresném a kertet is, ahol a csapot nyitogattam. Nem találok. Nem apám szülőházának a kertje, nem is azé a házé, ahol felnőtt. Az a Kossuth utca 417. alatt volt. Memoárjában ezt nevezi meg, jobb híján, „szülőházként”, mert erre tud emlékezni, noha az emlékezésbe keserűség vegyül. *19 éves múltam, amikor 1944. október 6-án (ha jól emlékszem a napra) „elmenekültünk” onnan. Azóta sem jártam ott, későbbi csépai tartózkodásaim során sem mentem be az udvarára se. A távozást éreztem-e, éreztük-e szégyenletesnek, a tönkretett lakás látványa taszított-e bennünket – nem tudom. Mert apám meg anyám se járt oda vissza.*

A már csak az emlékezetemben található vízcsapos kert egy hatalmas, csatos szandálban járó, térdnadrágos, szigorú bácsié, Pap Domokosé, hozzájuk költözött bérlőként nagyanyám a férje halála után. Apám akkor már csak látogatóba járt haza, olykor úgy, hogy a feleségét és a fiát, azaz engem is magával vitt. *Vonattal jöttünk* – írja –, *mert persze már az is van, s este villanynál ülünk, mert azt is bevezették.* Megkeresem a neten, a Csépat érintő Kiskunfélegyháza–Kunszentmárton vasútvonalat 1952. május 18-án adták át, a villanyt pedig a hároméves terv során (1947–1949) vezették be. Hogy a térde, vagyis a szemmagasságom fölött milyen lehetett Domokos bácsi, nem nagyon emlékszem, talán nem is láttam, mert hanyatt-homlok menekültem, ha rejtekhelyéről előcsattogott, ellenőrzendő, miféle csínyt teszek éppen. A házra sem emlékszem, a kép, ami olykor mégis fölmerül, inkább apám feljegyzésén alapul, ám ő a „szülőházat”, a Kossuth utcait mutatja be, hosszan, oldalakon át, és érzékletesen. Nagyon hiányozhatott neki, öregemberként arról ábrándozott, eladja kecskeméti lakását, s az árából Csépan vesz házat. Nem tudom megállni, hogy néhány hívó szót, mondatot ide ne másoljak.

L alakú vályogház, az utcai felől kitéglázva. A kertre nyitott folyosón zöldpiros cementlapok. A madármintás fallal szemközt leng a hinta. István-estekre befűtött cserépkályha. Zongora a nappaliban. A kertben muskátli, porcsin, ciprusok. Vadgesztenye, juhar, sárga orgona. A vízelvezető csatorna. *„Nyaranta ez a csatorna kedves játszóhelyem volt, gátakat építettem bele, hol itt, hol ott földuzzasztva a*

vizet.” Telente jégpálya az udvaron. „Anyuka szépen bógnizott.” Azt jelenti, korcsolyával váltott lábbal félköröket írt a jégre. Játék az ólomkatonákkal. Várak, autók, ágyúk Märklin építőből. „Futballozni is szerettem, de nem nagyon tudtam” – írja. Emlékszem, egyszer magával vitt egy iskolai kirándulásra, tavaszi szünet lehetett, valahol a Bükk fennsíkján játszottak a kecskeméti tanárok. Szerettem volna jó futballistának látni, ha egy-egy rúgása nem sikerült, azt a pálya hibájával magyaráztam. Meredeken lejtett egy patakmeder felé. Később a szepezdi strandon fejelgettünk. Érdekes, hogy kiment a divatból a fejelés, negyven-ötven éve még minden sarkon fejelő gyerekek játszottak. A focihoz többen kellene, a fejeléshez, a lábtengőhöz kettő is elég. Ezekben jobb volt, de leginkább az elméletet tudta. Öregem, demenciával küzdve is elsorolta a 38-as ezüstcsapatot Szabótól Titkosig.

A csépai Laposra járt a barátokkal labdázni, a Nap utcai meredeken a pedálra állva tanult biciklizni, a Hajlásnál, így hívták a Tisza Csépához közeli partszakaszát, úszni. Úszott a Tiszában, a Balatonon, a Széktón, később eljárt a kecskeméti uszodába is. Az első nagy Tisza-élmény azonban alighanem a híd volt. „Meg kellene keresni valahol, mikor is avatták a tiszaugi hidat, talán 1929 nyarán; ha igen, ez az első időhöz köthető emlékem. Engem ugyan nem vittek el, de a szüleim ott voltak, s emlékszem a nyári délutánra, amikor vártam őket haza, elbeszélésükre Horthyról, aki szalutálva fogadta Müllerék kocsisának köszönését. Érdekes, de kevésbé meglepő, hogy egy másik hídatavatásra is emlékszem, a dunaföldvárira. A rádió közvetítette, aztán a nagy vihar miatt megszakadt a közvetítés, dörgött, villámlott, zuhogott az eső, hamarosan nálunk is.” Gyerekkoromban, ha sikerült rávennem, rajzoljon valamit, szinte mindig hidat rajzolt. Három félkör egy vízszintes vonalon. Ha egy kicsit akadémikuskodtam, berácsozta, majd lerajzolta fordítva is. Ez a híd tükörképe, oktatott, ahogy a Tiszában látszik. A Vérke-hidat, a Pinka-hidat is tudta. Emlékszem, együtt láttuk a Tízezer napot, a híres képet, ahogy átkel a ménes a hídon. Az ugi híd! – böktem oldalba. Inkább a tiszafüredi, mondta. Az volt, dörmögte szakállába Sára Sándor, az operatőr, amikor rákérdeztem.

„Régi játékom a tükör. A hálószobai hármastükör két oldalsó részének behajlításával különféle szögekben való elhajlításával meg tudtam többszörözni magamat. Nagyon élveztem. Tükörbeli képmásomat különben Pali bának hívtam.”

A Memoárban a szülőfalu helyszínei már keveredni kezdtek az olvasott könyvek helyszíneivel. „Az árnyas udvar, a faszor kepe élénken él bennem az olvasmányokból fölidézve, furcsa módon fölidéződve olyankor is, ha az olvasott mű egyáltalán nem kívánja hasonló helyszín elképzelését. A leírásokat átfutom, azok csak zavarnának a bennem eleve adott környezet elképzelésében.”

A Memoár elsőként egy képregényt említ: Józsi bácsi, Willy Imre és Dick kalandjai. A dán eredetiből magyarított komikszot az 1924 és 1927 közt megjelenő *Aller Képes Családi Lapjában* közölték, vagyis aligha járt még iskolába, amikor olvasta. Vagy csak nézegette?

„Ha Anyuka után sírtam este, lefekvés után, azzal csitítottattak: a piros könyvet olvassa a másik szobában. A piros könyv Jókai volt, a centenáriumi kiadás, egyidős velem, mint-hogy én meg 100 évvel vagyok fiatalabb Jókainál.” A piros könyvek most az én polcomon állnak, az első lapokra ütött lila pecséten nagyapám neve, ami ugyanaz, mint az enyém. A hatvanas évek elején indult meg Jókai műveinek kritikai kiadá-

sa apám egykori kollégiumi szobatársa, Nagy Miklós vezetésével. Ahogy lehetett, apámat is bevonta a munkába. Gyanítom, már korábban is bízott rá lektorálandó könyveket, akkor, amikor még – szilenciumra kárhozható – hivatalosan nem dolgozhatott volna, különben miért jegyeztem volna meg a gyakran hallott, s gyermeki képzeletemet annyira foglalkoztató kifejezést: feketemunka. Leginkább a *Mire megvénülünk*re emlékszem. Apu olvassa, anyu egy másik kiadásban ellenőrzi, aztán anyu olvas és apu ellenőrzi. A kritikai kiadáshoz kell összevetni a szövegváltozatokat. Nagymamával hallgatjuk, aztán levonjuk az erkölcsi tanulságokat. Nagymama közben horgol, hímez vagy fonalat gombolyít. Előrenyújtott karjaimról motringként tekeredik Loránd és Dezső története.

Meséltem egyszer Ács Margitnak a gyerekkorban hallott Jókaikról. Most már értem, kiáltott fel, honnan jönnek a könyveid. Az anekdotikus meseszöveg. A labirintus szerkezet. A történelmi háttér. Szintiszta Jókai! Hősiesen elolvasta több írásomat, ráadásul képernyőn, mielőtt megjelentek volna. (Az a hír járja, hogy Mara volt, aki szerkesztőként először figyelt föl a *Sorstalanságra*). Ideirok egy köszönetet, hátha majd olvasod ezt is.

„Úgy gondolom, Csépan nekünk volt a legtöbb könyvünk.” A piros könyvet bújó nagyanyám mellett nagyapám is szerethetett olvasni. Egy díszes kiadvány, az *Erdélyi Helikon Aranykönyve* szerint buzgón támogatta az erdélyi könyvkiadást, s a *Szépművés Céh* kopottá olvasott könyveibe is kettőnk egyazon neve van bepecsételve. Bánfy, Kós, Tamási, Nyíró, Makkai, Szántó. Jegyzőként a hivatalos nyomtatványokat Gyomárról rendelte, Kner Izidortól, majd fiaitól, Endrétől és Imrétől, akik mint törzsvásárlónak, megküldték neki a nyomda ajándék könyvsorozatát is, a két háború közti nyomdászati tipográfiai remekeit. 1991-ben, amikor New Yorkban megismerkedtem Andrew Knerrel, a *Print* magazin akkori főszerkesztőjével, meghatottan nyugtázta, hogy apja és nagyapja munkái ott sorakoznak a könyvespolcunkon. A Memoár a *Magyar Klasszikusokat* is említi, Petőfivel, Arannyal, Vörösmartyval kezdve. Hogy a családban napi olvasmányok voltak, arra könnyű következtetni, kisgyerekkoromban nagymamám könyv nélkül mondta a versek zömét. Kívülről tudta például az egész *Toldit*, onnan, hogy „Ég a napmelegtől...”, odáig, hogy „egész világ ökre...”

Esett már szó a menekülésről és a visszatérésről, „a kifosztott, tönkretett jegyzőlakás lakhatalanná vált..., de a könyveink nagyobb része előkerült, némelyik erősen megrongálva.” A magukkal menekített kötetek viszont elvesztek, csak Szerb Antal *Magyar irodalomtörténete* maradt meg, egy rokon talált rá évtizedekkel később, én is emlékszem rá, amikor visszaadta. Most én őrzöm, idemásolom a beírását: *Lacikánknak szeretettel, Anyu és Apu. Csépa, 1941. dec. 25.*

Alighanem jól kiismerte magát a falu könyvespolcai közt, s jól ismerte a csépai olvasókat is. 1948-ban, már a *Válasz* folyóirat szociográfiai programjának részeként kapta a megbízást – vagy talán maga ajánlkozott rá –, tanulmányt írni *Egy alföldi falu „intelligenciájának” olvasmányai* címmel. A falu, noha a nevét nem írja le, természetesen Csépa. Az alcím szerint „a két háború közti időtől napjainkig” tart a vizsgálódás, s kiderül az olvasóközönségről, azaz a falu értelmiségéről, hogy legnagyobb része az első háború után került oda, vagyis trianoni menekültként sorstársat is láttak egymásban a könyvekbe temetkező vagy azokkal tüntető csa-

ládok. Ugyancsak 1948-ban doktorál – summa cum laude – a disszertáció címe: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás korában.*

Előkerült Csépa neve az Eötvös Collegium felvételijén is, a legendás, sokak által idézett „fejkopogtatáson”. *Nyelvészetből Pais Dezső kérdezett. A szülőfalum nevének eredetét tudakolta, amire helyesen feleltem, ugyanis Csépán születtem és tudtam, hogy az István név szláv formájából alakult. Bólogatott, és azt mondta, hogy ő is úgy tudja.*

Ami számomra kisfiúként Csépa, az apámnak Izsnyéte és Barkaszó. *Beregi tájak* című írása egy fölkérés nyomán készült, a szülőföldjét kellett volna bemutatnia, ő azonban nem Csépát, nem a tiszazugi vidéket választotta. *„Félig emlék, félig talán már álom számomra a hajdani Bereg: Beregszász és Munkács, Barkaszó és Izsnyéte. Nem ott születtem, de szülőföldemnek éreztem, érzem a szülei-mét. Kisgyerekkoromtól fogva néhány hetet minden nyáron ott töltöttünk a nagyszü-leimnél. Akkor éppen Csehszlovákiához tartozott az a vidék, de számomra valahogyan természetes volt, hogy amikor a Tisza hídján „idegen” országba vitt át bennünket a vonat, hazaérkeztünk. Hazaérkeztünk úgy is, hogy a család, rokonok, barátok vár-tak bennünket, de ahogy nyiladozott az elmém, a táj múltjában is föltárult előttem a haza. Mikor leszálltunk a vonatról Barkaszón (apai nagyszüleim falujában) vagy Sztrabicsón (Izsnyétén lakó anyai nagyszüleim kocsija várt ott bennünket), tiszta idő-ben megláttuk a Kárpátok belső vonulatát, a Szinyákot meg a Borlót. Köztük húzódik a Latorca völgye, azon át ereszkedtek le a honfoglalók a Munkács alatt kitérülő síkságra. (Ez a táj jelenik meg a Feszty-körképen.) Egy Munkács előtti magányos hegy tetején pedig Zrínyi Ilona, Rákóczi vára köszöntött bennünket a távolból. A folytatást már a Memoárból másolom: „Nagy élmény volt ez, már az utazás is. Este indul-tunk, másnap déltáját érkeztünk... A sztrabicsói állomáson nagyapa sárga hintója várt bennünket, s vitt Gorond kékre meszelt kis házikói közt, s utcáin keresztül Izsnyétre.” A nagyapa, Sütő József az izsnyétei református gyülekezet lelkipásztora volt. Néhány éve húgommal elautóztunk a ma *Zsnyatino* névre hallgató, zömmel ruszinok és ukránok lakta településre. Bekopogtunk a paplakba is, a lelkész utódnak ismerős volt a Sütő név, nem is csoda, hisz dédnagyapánk idején épült, talán az ő közreműködésével, a leégett fatemplom helyén a mostani. Kevesen vannak már magyarok, panasolta, majd elismételte az apánktól oly sokszor hallott szofizmat: Kárpátalján nem minden magyar református, de minden református magyar.*

Kisebb ugyan, de az izsnyéteinél sokkal szebb a csetfalvai templom. Festett kazettás mennyezetű gótikus épület a Tisza jobb partján, mellette fából ácsolt harangláb. Izsnyéte előtt 1897 és 1907 közt ott szolgált a dédapám, s a szolgál-at személyes velejárója volt, hogy 1900 decemberében harmadik gyermekét, első lányát, apám anyját Flóra Ida névre keresztelte. A templom falán tábla tudatja, nemcsak apám anyja született Csetfalván, hanem Móricz Zsigmondé is, sőt Móricz nagyapja, Pallagi József ugyancsak a templom lelkésze volt, ahogy dédapámat közvetlenül megelőzve, a költő családjából való Kölcsey Zsigmond is. Nagymama jól ismerhette Móriczot, legalábbis ha szóba került az író (nyol-cadikban kötelező olvasmányunk volt a *Légy jó mindhalálig!*), csak úgy jött a nyelvére, „a Zsiga”. Nagymamától tanultam a környék településeit összegyűjtő

mondókát: „Cseke, Csoma, Macsola, Márok, Papi, Csaroda, Asztély, Surány, Tákos, kilenc híres város.” Tudott egy másikat, a szemközti faluról, Milotáról is, de az nem jut eszembe. Milota olyan közel van Csetfalvához, hogy a déli harangszó áthallatszik, tán az erősebb torkú kakasok hangja is, de Milota Magyarországon maradt. A csetfalvai templomot többször meglátogattam, díszeit fényképeztem, rajzolgattam, olykor a szomszéd faluban lakó költő barát, Vári Fábrián László társaságában.

Apám a tájról szólva Kölcseyt idézi. *„A körny, mellyben lakom, el van dugva szem elől, szép, de vad s felette magányos. Egyfelől a Tisza foly, másfelől a Túr, melly itt amabba szakad... Egyfelől nagy erdők körítnek, másfelől nyílás esik, s láthatárainkat a máramarosi hóbércek határozzák.” A Tisza című versében hasonló képet rajzolt a tájról Petőfi. Említette ő is a Tiszát, a Túr, az erdőt, a máramarosi bérceket.*

Tavasszal vagy kora nyáron rádiózva gyakran kapom föl a fejem Csetfalva nevére. A legelső települések közt szokta előtenni a Tisza. Számos kisebb folyó, patak, csatorna is átszeli ezt a vidéket, Beregszászt például a Latorcát a Borszavával összekötő Vérke csatorna. A vízben való bőség áldás is, átok is. Errefelé nem szoktak kiégni a rétek, legelők, de gyakran fenyeget az árvíz, a belvíz.

Miután a Sütő család Izsnyétére költözött, Csetfalván nem maradt rokon, nem tudom, apám járt-e ott valaha, a Naplóban már nem említi. Nagyanyám alighanem már Izsnyétén kezdte meg az iskolát, Munkácson járt polgárba, majd magántanuló volt a szatmárnémeti református tanítónőképzőben, 1917-től 1920-ig pedig rendes, bentlakó a debreceni Dócziban. Tanítónői oklevelének kelte: 1920. június 25. Trianon hónapja, nota bene a csehek már majd' egy éve átvették az uralmat Kárpátalján, vagyis a békediktátum csak a meglévő állapotot törvényesítette, lehetővé téve, hogy immár ne szökve, hanem legálisan utazzon haza Izsnyétére megmutatni a bizonyítványát. 26 tantárgy van benne: 9 kitűnő, 12 jeles, 5 jó.

Apám az izsnyétei paplakot könyvélmények mentén idézi föl. *„Számos olvasmányom színhelyeként képzeltem magam elé, pl. ott lakott az új földesúr Garamvölgyi Ádámja, de Buttler János és Horváth Piroska kis papírhajói is azon az erecskén úsztak, amely a kertet szelte át. Árnyas fák, mogyoróbokrok vették körül a házat. Elöl a kaputól balra külön kis házban nagyapa lelkészi hivatala... Gyakran kísértálm velem a mezőre. A Munkácson túli, 20-25 km-nyire fekvő hegyek néha egészen közelinek látszottak, hegyet itt, innen láttam először. Rendszerint belátogattunk kocsival Munkácsra, néha a távolabb fekvő Beregszászba is. Anyámnak, apámnak Munkács volt az igazi élmény, ott jártak polgárba, ill. gimnáziumba.”*

1938 novembere után meghányták-vetették, visszaköltözzenek-e a szülőföldjükre. *„Különösen anyám akart hazakerülni, ám apám nem állt rá, biztosra vette, hogy háború lesz, a németek elvesztik, visszaállítják a trianoni határokat. (Azt akkor még ő sem gondolta, hogy szülőföldjük a Szovjetunióhoz kerül.)”* Ha Munkácsot jártam, apám emlékei mentén sosem látott nagyapám nyomát is kerestem. A gimnáziumot a csodás szertornagyakorlattal, a megismételt latin érettségivel... Meglepődött-e, amikor apám bejelentette, latin szakos lesz az egyetemen. Alighanem őt magát is meglepte a dolog, a Memoárban ír is róla, hogy a választott magyar-történelem szak mellett az Eötvös Collegiumban latinból is „kopogtatták”, s végül magyar-

latinra vették föl. Miért? *Kosáry joggal ütközhetett meg Németh László-i, Szekfű-ellenes történelemszemléletemen* – írja. Megnézem a Németh-könyveket, a címoldalukon, a jobb felső sarokba, a neve mellé beírta a dátumokat is. 1939, '40, '41... A nyolckötetes Hóman–Szekfű viszont anyám révén került a könyvespolcukra – s görbíti most az enyémet.

De a Collegiumnál még nem tartunk, egyelőre még kisiú, anyai nagypajával járja a vidéket. *„Egyszer (vagy kétszer?) nagyapa benei szőlőjében is voltunk. Beregszászon keresztül kellett oda menni, jókora út volt, legalább 30 km. Kocsival tettük meg, kora hajnalban indulva, késő este érve haza. A hegyoldalon fekvő szőlőből szép kilátás nyílt délre, nemcsak a Borzsát, a láthatár szélén megvillanó Tiszát is lehetett látni, Nagyapa szőlőjének szomszédságában volt egy Pillangónak elkeresztelt filagória, rajta ez a fölírás: „Nápolyt látni és meghalni – Pillangót látni, és élni.”* Vajon kitől származik a sokszor hallott mondás: *„olyan bora van a tiszteletes úrnak, mint a tokaji, csak egy kicsit jobb.”* Apám ebben a tekintetben nem mérvadó, vagy inkább úgy mondom, különbözött az ízlésünk. Volt idő, amikor valami grafikai munka révén drága, díjnyertes ausztrál borokhoz jutottam. Ladászám vittem volna neki, de ő csak a népbolt olcsó, édes lóréit itta. Vagy csak azt nem szerette, ha megajándékozzák? Hiába vettem neki „önjáró” villanyírógépet, később computert, maradt a Monarch Pioneer-nél, aztán vett egy Erikát. Azzal írt akkor is, amikor már az indigó vagy írógépszalag szavakat hallva értetlenül tárták szét kezüket a boltosok.

„Nagyapa sokat mesélt a tájhoz fűződő mondákról, a szépasszony dombjáról, föld alá rejtett, különös szerkezetekkel őrzött kincsekről, a nevek népi etimológiájáról (Ugornya – „ugorj na”, Namény – „na menj”, Bene – „bene” – „jól van” stb.), kár, hogy ezekből kevésre emlékszem.” Szívesen folytatnám, mert nagyanyám hasonló történetekkel, szófejtésekkel traktált gyerekkoromban. Hiába nőttem föl Kecskeméten, máig jobban ismerem a beregi vidék mitológiáját, mint az Alföldét.

Izsnytét az anyai nagyszülők, a Sütő család, a másik beregi falut, Barkaszót az apai rokonság miatt látogatták. *„Apám húgának férje is Sütő volt, Pali bácsi, akárcsak anyám, de nem egy család. Emlékezetem szerint Barkaszón minden második embert Sütőnek hívtak, s a rokonságok közt sosem tudtam kiigazodni.”* A kiigazodást az is nehezítette, hogy egy családon belül sem írták mindig egyformán a Sütő nevet. Nagyanyám csépai sírján így áll: Süttő Flóra Ida (apám döntése lehetett, de az okát nem ismerem), fiútestvérei és azok leszármazottai a Sütő nevet használták, illetve használják máig.

„Barkaszó nagyobb falu volt, mint Izsnyéte, s tiszta magyar, sőt arra is büszke, hogy nemesek lakják. Szegényebben éltek, mint az izsnyéteiek, de vendéglátásuk fényűzőbb volt. Nem ment ritkaságszámba, hogy uzsonnára frissen kisütött rántott csirkét tálaltak. A vendéglátásnak ez a színvonala a 60-as, 70-es évek még nehezebb körülményei közt is megmaradt: előfordult, hogy Sári a hajnali vonattal bement Munkácsra, hogy reggelire friss rántott borjú legyen.” Sári apám unokatestvére volt. Legendás vendéglátásairól én is beszámolhatnék, sőt a lányom, Anna Ida is. Barkaszón élte le az életét, mégis megadatott neki, hogy szép sorban egymás után csehszlovák, magyar, szovjet és ukrán állampolgár is lehessen. Etus néni, az édesanyja (apai dédapám – naná, hogy ő is Orosz István volt – húga) Hruscsovna is írt rekvirált házuk ügyében, sőt válasz is jött (alig hiszem, hogy magától Nyikolaj Szergejevicsstől),

amiben persze nem volt sok köszönet: el tetszett késni az igénybejelentéssel. Ha már szóba került Hruscsov, leírom az odaát elterjedt szöbeszédet, 1964-ben fölvetette Kádár Jánosnak, lemondana Kárpátalja magyarlakta területeiről. Azóta kiderült, nem légből kapott legendáról volt szó, de Kádár nem merete komolyan venni, ahogy attól is megrettent, hogy Hruscsov hazaküldené Rákosit, vagy kivonná a megszálló hadakat. Félt volna egyedül maradni a népével, attól megpláne, hogy kap a nyakába még vagy százezer nyakas beregi, ugocsai kálvinistát.

Aligha voltak sokan, akik örülni tudtak a Magyarországon kötelezővé tett iskolai oroszóráknak, de nagyanyám közéjük tartozott, velem címezte ugyanis a rokonoknak szóló leveleket. Ma is rááll a kezem a cirill betűs szavakra, *Шумев Этэл, Баркасово, Закарпатская обл, Мукачевский Район, СССР.*

„Nagyapáék valaha jobb napokat láttak. Kaszonyban még malmuk, később cséplőgépeik voltak. Abban az időben, amelyre én emlékezem, az öreg Orosz már csak házi szükségletre kalapácsolgatott műhelyében... Apám rendszeresen segítette a szüleit, a helybeli református pap Magyarországon tanuló fiának küldött pénzt, s annak ellenértékét a pap, Fóris Bandi bácsi fizette az öregeknek. Nagyapám még a '30-as évek közepén, nagyanyám '43-ban halt meg. Etus néniékről (az ő orosz nevét és címét írtam le az imént) az '50-es évek végéig semmit sem tudtunk, akkor kezdhettünk újra levelezni, s tudtuk meg, hogy Pali bácsi, ők, hogy apám meghalt.

A gyerekkori kárpátaljai látogatások alighanem magyarságát is tudatosították benne, nagynénje (Panni néni) titkon elrejtett nemzetiszín szalagját mutatta neki, apja pedig a konyha zöld ablakkeretében függő piros-fehér csíkos függönyre hívta föl a figyelmét. Furcsállta, talán meg is ütközött rajta, hogy ami otthon természetes, azt ideát rejtegetni kell.

Tízéves, amikor a közeli nagyvárosba, Kecskemétre kerül. Ott születtem, ott voltam én is kisdiaák, de hiába keresem, alig bukkanok közös helyszínekre vagy élményekre. Igaz, számára sem ugyanaz a harmincas évek második felének Kecskeméte, mint ahova 48-ban tanárként visszaköltözik, vagy a nyolcvanas évek közepének Kecskeméte, amikor az emlékeit elkezdi összerendezni, megírni.

„Az Újkollégium, ahova jártam, internátusi szárnya, ahol laktam, megvan ugyan ma is, ha belülről átalakította is, de már 50-ben, amikor tanárként oda kerültem, sem volt számomra azonos a régivel.” Hogy is lehetett volna, hiszen az a régi egy impozáns egyházi és iskolai központ volt.

„Mikor '35 szeptemberének elején konflissal az internátus bejáratához értünk, úgy gondoltam, nem is utcán, hanem valami nyitott udvaron vagyunk ... gimnázium, internátus, jogakadémia, leánygimnázium egybe tartozik, s ebben volt is valami, sőt abban is, hogy a jogakadémia mellett balról a ref. bérház földszintjén a Kultúra könyv és papírüzlet, jobbról a papi lakásokat magában foglaló ház, ezek mind kapcsolatban voltak egymással, sőt a nyomda is a jogakadémia – az Okollégium – túlsó felén, nem is beszélve a ref. templomról az oldalára épített bazársorral. A tanítónőképzőt, a Bodor Zsuzsannát (a leányotthont) csak később láttam: ezek is egyházi intézmények voltak. ... Volt hát bennem némi büszkeség, Csépán erősen kisebbségi reformátusságom itt öntudatra kaphatott. Lenyűgöző volt az iskola múltja, XVI. századi eredete is. Évnyitó, évzáró beszéd el nem hangzott ennek említése nélkül, de Pásthly János igazgató úr máskor is – minden lehető alkalommal – beleszötte mondataiba »ősi iskolánk«-at.”

Biztosra veszem, hogy épp a híres református iskola és a környékbeli városoknál reformátusabbnak látszó milió miatt határozta úgy nagyszüleim, hogy apámat Kecskemétre küldik tanulni, holott Csongrád, Szentes, Kiskunfélegyháza közelebb lett volna, sőt talán a megyeszékhely Szolnok is. Nagyszüleim döntöttek? Alig hiszem, hogy nagyanyám, aki sok generációnyi lelkész őst tudott maga mögött, hagyta volna, hogy görögkatolikusnak keresztelt nagyapám mást mondjon. Már a házasságba is csak úgy ment bele, ha reverzalist kap, vagyis a születendő gyermekek nemüktől függetlenül mind reformátusok lesznek.

Apám a kecskeméti internátusban nem érzi jól magát, nehezen oldódik, hallgatag. Mint túske marad meg benne egy szobatárs mondata már a legelső estéről: Orosz úgy hallgat, mint egy sivatagi oroszlán. Megalázónak tartja, hogy a „szecskáknek” (az elsőknek) urazni kell a nyolcadikosokat. Zárkózottsága ellenére név szerint emlékszik mindenkire, arra is, hogyan tanultak, mi lett velük. *„Én talán a szorgalmammal keveredhettem a jótanuló hírébe”* – írja a Memoárra, a Naplóra, de minden más írására is oly jellemző tartózkodó szerénységgel.

A magam és a gyermekeim kisiskolás éveit felől nézvést is tanulságos lehet az internátusi élet bemutatása, de idemácsolom azért is, mert az említett nevek zöme Kecskeméten még ismerősen csenghet. *„Az internátusban szigorúan szabályozott napirend volt: Fél 7-kor ébresztő, fél 8-kor reggeli, iskola után ebéd, fél 4-ig szabadidő, utána – negyedórás uzsonnaszünettel – fél 8-ig tanulás, leckekikérdezéssel, 9-kor fekvés. A leckekikérdezés szigorúbb volt, mint az iskolai feleltetés. Így Vetéssy Gézától, katonászkodása idején Fejérdy Győzőtől alighanem többet tanultam, mint Baracska Gyulától, s ez igencsak áll nem csak a latinra meg a magyarra. A szombat du. ugyanolyan volt, mint a többi hétköznap, kivéve a fürdést. Vasárnap $\frac{3}{4}$ 11-kor templomba mentünk, a vasárnap egyébként szabad volt, du. a városba (moziba, meccsre) is kimehettünk, este 7-re (vasárnap akkor volt a vacsora) kellett otthon lennünk. Így ment ez az első három évben, Klein Gyula vezetőtanársága alatt, negyediktől Hámor Kristóf sok mindenben változtatott – szigorított. Haza csak a szünetekben mehettünk, karácsonykor, húsvétkor, ezenfelül a vasárnapokkal együtt háromnapos szüreti és félévi vakációra.*

Nem volt könnyű élet az internátusi. Különösen nehezen tanultam a nyelveket, a szavakat. Hányszor próbálgattam a szótárnak hol az egyik, hol a másik felét letakarva ellenőrizni. Tudom-e már azt a 10–12 latin, német, angol szót, ami egyik óráról a másikra föl volt adva, hogy szégyenben ne maradjak a kikérdezőkor. Igazán könnyen csak a földrajz meg a történelem ment, a magyarral csak később, negyedikben, ötödikben barátkoztam meg. Az iskola? A szigorú kikérdezés után az lett volna a csoda, ha rosszul felelek. De olyasfajta feleltetés, mint amire én tanárként kényszerültem, nem is igen volt. A tanárok inkább általános benyomást szereztek rövid megnyilatkozásokból tanítványaikról.

A tanárok közül Szunyoghy János meg Csíkós Tóth András volt a kedvencünk. Az előbbit tudásáért, az utóbbit humoráért szerettük. Szunyoghy Jánosról én is hallottam, később természettudós, Afrika-kutató lett, a Természettudományi Múzeum Emlősgyűjteményét vezette. Az ő humoráról ugyan nincs szó az emlékezésben, de ha csak fele akkora volt, mint a fiáé, Szunyoghy András grafikusművészé, már az is ünneplendő lenne. Andrással közös szakmánk, s talán a kecskeméti gyökörek révén jó barátságba kerültem.

Moziba vasárnap délutánonként jártunk. 20, ill. 30 fillérért a „diákpáholyba”, az erkély utolsó sorába. Rajtam a filmek már akkor is átfutottak, nemigen tudom felidézni őket. Talán egy nagyszabású angol filmre, Korda Négy toll-jára emlékszem leginkább. Meg az Oz-ra, a Hófehérkére. Megnézem a neten Korda Zoltán Négy tollját, hogy megpróbáljam apám szemével látni. A film elején Harry, a főhős épp 15 éves, mint apám volt 1939-ben, amikor a filmet látta. A verseket olvasó pacifista fiút katonatiszt apja gyávanak tartja, ami be is bizonyosodik, mert később, amikor a sereggel Szudánba kellene vonulnia, meghátrál, lemond a rangjáról, otthon marad. A társai által küldött négy toll a gyávanak járó megbélyegzés jele. Harry utánuk indul Afrikába, s megmenti az életüket.

Ír kecskeméti színházi élményeiről is. Láttam a Bánk bánt, a Hamletet és Kodolányi Földindulását Págerrel, Komár Juliskával, de legkedvesebb időtöltése az olvasás. Sokat olvastam. Fölváltva Jókait és Vernét, Komáromit és Somogyvárit, Csathó Kálmánt és Mikszáthot, Babayt és Bibó Lajost, Gárdonyit és Gulácsy Irént, Harsányi Zsoltot és Herczeg Ferencet, Makkai Sándort és Móra Ferencet, Nyírőt és Tamásit, Pekár Gyulát (Attila) és Rákosi Viktort, Zilahy Lajost és Zsigray Juliannát, de már Cs. Szabót (Magyar néző) és Féját (Dózsa György) is. Vagyis meglehetősen válogatatlanul, irányítás nélkül. Az Iliásznak és az Odüsszeiának egy ifjúság számára kiadott prózai változatát Gereczééknél olvastam el vasárnap délutánonkon, az Antigoné kötelező olvasmány volt. A költők közül Petőfit, Aranyt, Tompát kedveltem, Reviczkytól a Pán halálát, Szabolcskát, az újabbak közül Áprilyt, Mécs Lászlót. Sokat szerepeltem a szavalóköri, föléptem ünnepeken is, ötödikes koromban az önképzőkörben azonban már Ady versekkel mutatkoztam be. Ady. Szóba fog még kerülni, most csak annyit, sok versét tudta kívülről, s olykor meglepő szituációkban kezdte szavalni. Eszembe jut, egyszer valami rosszul sikerült kályhagyújtás miatt visszahozta a kéményből a füstöt a léghuzat. Ablakot nyitott, s mire eldőrogt: *Oszlik lelkemnek barna gyásza, nagy fehér fényben jön az isten ... a levegő ki is tisztult.*

Mit tudtam a világon zajló eseményekről? '38 táján, Klein Gyula bácsi halálos sápadtan jött le egy reggel az ebédlőbe a hírrrel: a németek bevonultak Ausztriába. A Felvidék déli peremének visszacsatolásakor (Munkács! Beregszász!) lelkes – és rossz – verset írtam, hasonlót Kárpátaljára való bevonulásunkkor is. Valamivel korábban fákllyás felvonuláson tüntettünk a magyar–lengyel közös határért, és mintha akkor szavaltam volna Petőfi Erdélyi hadseregét. Mikor kitört a háború, otthon voltam. A németeket megint meg fogják verni – jósolta apám, remélve, hogy ezúttal mi nem ártjuk bele magunkat a dologba. A lengyeleket sajnáltam, '40 nyarán azonban csodálni kezdtem a németeket, ahogy néhány hét alatt lerohanták Franciaországot. Valami olyasmi volt bennem, hogy végre megmozdult a világ, s megszabadulhatunk minden bajunk okozójától, az annyit átkozott trianoni országcsontkitástól. Hallottam azonban olyan térképekről is, amelyeken a Dunántúl Németországhoz tartozik.

Akadnak még kecskeméti emlékek a Memoárban, bár egy részük csak cím-szószerű felsorolás. Talán nem érezte fontosnak részletesebb kifejtésüket, nekem azonban, aki ismerem a helyszíneket, vagy egy részüket legalább, meglódtíjják a fantáziámat. Ír például a Kálvin téri piacról. *Hálónk ablaka alatt volt az edényesek standja, ők rakták ki holmijukat éktelen zajjal. Vasárnapi kirándulás Prikkel Lajoséknál Talfáján; Szunyoghya a Gyenes-kertészethen, ahol fagyalalittal vendégelnek meg bennün-*

ket; szavalok október 6-án a templomban, más alkalommal a Proti-ban (vajon mi az?), Hetényegyházán, a Töserdőben; gyorsíróversenyen Szirbikkel Pesten; őrösöt vezetek cserkészversenyen, s nem is szereplünk rosszul; futballmeccsre járok, de a fő mérkőzés végét nem tudjuk megvárni, mert vacsorára be kell érni az internátusba; iskolakirándulások Kisnyírbe; juniális...

Az még elsőben s az év elején, szeptemberben vagy októberben volt, hogy apám egy vasárnap délután meglátogatott. Az ötös vonattal jött, a hetessel ment is vissza, az együtt töltött időt a múzeum megnézésére használtuk. Apuka elé igen jó hangulatban mentem ki az állomásra, első internátusi sikerem után. Gombfoci-torna volt a társalgóban, s azzal kezdtem bemutatkozásomat, hogy 5:1-re vertem az ötödikes Tósokyt. A múzeum az állomáskertben van, ott volt akkor is, ha csak két órája van az embernek, tényleg nem érdemes bemenni a városba. Az én apámmal közös múzeumélményeim a hatvanas évek második feléhez kötődnek, ott dolgozott akkoriban, a múzeum irodalomtörténésze volt, s nyaranta néhány hétig én is a múzeum munkatársa lettem, az ásatásokról beérkező csontokat, cserepeket tisztogattam, s még valami fizetést is kaptam érte. A múzeumnál, bevallom, a gombfoci jobban vonzott. Azt is apámtól tanultam, tényleg ügyes volt, olykor előhúzta a pöckölőfésűjét, és beszállt közénk, gyerekek közé. Ahogy emlékszem, tekintélye volt, még ha kölcsön csapatokkal játszott, akkor is.

1939 májusában nagyszabású autóbuszkirándulás a visszatért Felvidékre, a konfirmáció után indulunk. Soós tanár úr a vezető, jön Pásthly, Szunyoghy, Szirbik is. Járunk Rozsnyón, Csízfürdőn, az aggteleki cseppkőbarlangban, Ózdon, a farkaslyuki szénbányában, Krasznahorkán, Kassán, Ungváron, Munkácson, Beregszászban (Koszorús várt meg a nagyszüleim, nem tudtunk kiszállni a buszból, mert zuhogott az eső), Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen, Széphalmon, Debrecenben, Hajdúszoboszlón. A sorrend nem ez volt, rekonstruálni lehetne, mert az évkönyvben jelent meg az útról egy hangulatos diákbeszámoló.

Az előbb írtam a verseimről. Talán második és harmadikos korunkban lapot is szerkesztettünk. Klein tanár úr segített éjszakába nyúlóan gépelni, egy fogházórhöz vittük el a stencilbe gépelt szöveget, és ő a rabokkal sokszorosította. Én voltam a lap főszerkesztője, Gráf Micu a felelős szerkesztő, munkatársak osztályunk „intrista” tagjai.

Megkeresem a gimnázium korabeli értesítőit (hivatalosan a Kecskeméti Református Gróf Tisza István Gimnázium évkönyvei), hátha megtalálom a verseit, vagy legalább valamit a lapról. Sajnos semmi. Megtalálom viszont az autóbusz-kirándulásról szóló beszámolót (Dömötör László VI. o. tanuló írta, 10 pengő jutalmat kapott érte), és megtudom, hogy apám a kötelező tantárgyak mellett beiratkozott a görög tanfolyamra és a német társalgásra, hogy azon a bizonyos pesti gyorsíróversenyen második díjat nyert (mostanáig azt sem tudtam, hogy tudott gyorsírni, a megmaradt jegyzetek közt egyetlen gyorsíró lap sincs), és hogy vívni járt Gaál Tibor tanár úrhoz. A haladó csoportban találok meg a nevét, ami kardvívást jelent (a kezdők törösök). Na végre valami közös! Tibor bácsi az én időmben is megvolt, testnevelést tanított a Béke téri általánosban, és hozzá tartozott a városi sportiskola vívószakosztálya is. Én ugyan focizni szerettem volna, de apám valahogy jobbnak látta, ha engem is Tibor bácsi vesz kezelésbe. Magas, komoly, ősz hajú férfi, a földobott vívókesztyűt tizből tízszer

szúrja meg. Aki tanult vívni valaha, tudja, hogy kevés unalmasabb dolog van. Előrelépések, hátralépések élére fordított testtel, rogyantott térddel, olykor kitörések. Hónapokon át, fegyver nélkül, füttyszóra. Mire eljönne az idő, hogy Toldi Miklósként sisakot öltés és Kinizsi Pálként kardot ránts, már elment a kedved az egésztől. Nekem konkrétan egy május elsejéhez köthető, hogy búcsút mondtam a vívókarriernek. Szinte ma is látom, az Állami Áruház előtt a fényes szélben, a zászlóbontó békeharcban hogy magaslik a nagytribün. Köszöntjük a városi sportiskola növendékeit! A templom és a városháza között kellett fölvennünk a ritmust – terpeszes vívólépés – és az emelvény előtt vezényszóra kitörni. Fehér lamémellény, vívóruha, kesztyű. A törösök szúrnak, mi meg suhintunk. Fejvágás, védés, parád-riposzt. A Cifrapalotánál kezdtünk lazítani, a Városi Mozinál lehetett szétszéledni. Hazafelé mellékutcákat választottam, de így is összeütköztem néhány járókelővel, mert a vívómaszkot persze dehogyis vettem le.

Apám ötödikes korában sokat betegeskedett. A vakációt a szentesi kórházban töltötte, ahol tüdőfertőzést állapítottak meg. Rendbe hozták, de néhány hét magaslati levegőt javasoltak, s azt, hogy ne menjen vissza Kecskemétre. Eszébe jutott ugyan, hogy egykor Jókai tüdőbajára épp Kecskemét levegőjét ajánlották, de alighanem örült, hogy eljöhett Kecskemétről. 1940 szeptemberében nagyszüleihez költözött, az előző év végi bécsi döntés értelmében visszatért az eső áztatta Beregszászba, hogy ott folytassa a gimnáziumot.

(Hamarosan én is folytatni fogom.)